

ЩОДО ГАРАНТІЙ ЗАХИСТУ ПРАВ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Стаття присвячена розгляду процесуальних гарантій захисту прав учасників кримінального процесу. Автор проводить порівняльну характеристику особливостей захисту прав на прикладі потерпілого та обвинуваченого (підзруюваного).

Ключові слова: процесуальні гарантії, учасники кримінального процесу, захист, гарантії забезпечення прав, потерпілий, підозрюваний, обвинувачений

У сучасній, демократичній Україні, яка прагне стати соціальною і правовою державою, кожна окрема людина має бути в центрі будь-якої державної політики, зокрема політики правової. Як відомо, у ст. 3 Конституції України встановлено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Держава гарантує затвердження та забезпечення (захист) прав і свобод людини у будь-яких сферах діяльності органів державної влади. Не є виключенням діяльність держави щодо порушення, розслідування та вирішення кримінальних справ, тобто кримінальне судочинство.

Але перш ніж розглянути питання гарантії захисту (забезпечення) прав окремих учасників кримінального процесу, звернемося до поняття «кримінально-процесуальні гарантії». Традиційно під кримінально-процесуальними гарантіями розуміються, встановлені законом засоби, які створюють умови для виконання завдань кримінального процесу і справедливого правосуддя [1, 10]. У широкому розумінні увесь процесуальний порядок, починаючи з принципів процесу і закінчуючи деталями регулювання окремих слідчих та судових дій, повинен гарантувати законне та обґрунтоване вирішення кожної кримінальної справи. Як зазначає В.М. Тертишник, по суті весь кримінальний процес (його форма) і є система таких гарантій. В цьому сенсі, продовжує він, будь-який інститут кримінально-процесуального права, будь-який принцип, будь-яка правова норма, будь-який процесуальний документ виступає як процесуальна гарантія встановлення істини, правильного розслідування вирішення кримінальної справи [2, 15].

Значну частину процесуальних гарантій складають встановлені процесуальним законом засоби забезпечення (захисту) прав та законних інтересів осіб, які приймають участь у кримінальному процесі. Ці процесуальні гарантії особи, основані на правових актах, які прийняті світовим товариством - Всесвітня декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права тощо. Вони містяться і в Конституції України. Процесуальні гарантії особи конкретизуються у Кримінально-процесуальному кодексі України п

шостенню до стадій кримінального процесу та прав, якими наділені його учасники.

Важливішими гарантіями захисту прав та законних інтересів особи у кримінальному процесі є:

- а) рівність всіх учасників процесу перед законом та судом;
- б) можливість оскарження дій та рішень державних органів і посадових осіб у суді;
- в) виключне право суду визнати обвинуваченого винним;
- г) право підозрюваного, обвинуваченого мати захисника;
- д) рівність прав учасників кримінального процесу;
- ж) можливість учасниками процесу надавати суду свої докази та доказувати їх переконливість.

Зосередимо свою увагу на такій гарантії, як рівність прав учасників процесу, що означає наявність у учасників судового розгляду однакових прав щодо заяви відводів і клопотань, подання доказів, участі у їх дослідженні й доведенні їхньої переконливості, виступу в судових дебатах, оскарженні процесуальних рішень суду тощо [3, 42]. Відсутність переваг у одного учасника процесу над іншим стосовно доведення в суді своєї правоти являє собою одну з реальних гарантій прав всіх сторін. Рівність прав учасників процесу створює передумови правильного здійснення правосуддя. Вона дозволяє суду використовувати активність і зацікавленість сторін у певному результаті справи, з метою його всебічного критичного дослідження. Дискримінаційне відношення до кожної зі сторін з боку суду, обмеження прав однієї сторони, і перевага іншої, тобто практична нерівність сторін у кримінальному процесі, розглядається як істотне порушення кримінально-процесуального закону й тягне скасування вироку.

Розглянемо реалізацію цієї гарантії на прикладі співвідношення правових статусів потерпілого й обвинувачуваного.

1. У відповідності зі ст. 43 КПК України, обвинувачуваний вправі знати в чому він обвинувачується. Однак, закон не пояснює, яким чином потерпілий одержує ці відомості. Реалізація права обвинувачуваного знати про пред'явлене обвинувачення забезпечується через виконання слідчим чи прокурором обов'язку про це його повідомити.

Потерпілий не приймає участі у розгляді судом питання про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття обвинувачуваного під варту. Хоча вирішення цього питання для нього не є байдужим. Особливо коли це безпосередньо пов'язано із забезпеченням його безпеки. Думка потерпілого з приводу обрання запобіжного заходу особі, що заподіяла йому шкоду, а також з приводу вирішення питання щодо продовження строку утримання цієї особи під вартою, для слідчого, прокурора і суду не має значення.

Розгляд кримінальної справи, зазвичай, відбувається у відкритому судовому засіданні. Це означає, що потерпілий не позбавлений права з'явитися на засідання суду, на якому розглядається питання про взяття особи під варту. Але потерпілому не повідомляють в якому суді і коли відбудеться судовий розгляд. Навіть якщо потерпілий і буде присутнім на судовому засіданні, лише суд буде вирішувати - надавати потерпілому слово для виразу своєї думки чи ні.

2. Надання свідчень по справі - це право потерпілого. Причому за надання свідомо неправдивих свідчень потерпілий притягується до кримінальної відповідальності. Відносно обвинувачуваного склалася інша ситуація. За надання неправдивих свідчень або відмову від надання показань обвинувачува-

ний відповідальності не несе, бо це один із способів захисту його прав, передбачений чинним законодавством.

3. Потерпілий вправі подавати докази, хоча чинне законодавство не передбачає яким чином потерпілий чи його представник може їх одержувати. До того ж додаткова інформація, що надається потерпілим (крім його показань), визнається доказом по справі лише після її перевірки передбаченими законом процесуальними способами.

Відносно прав обвинувачуваного щодо подання доказів, у законі зазначено, що він може представляти докази, однак його захисник вправі не тільки представляти докази, але й збирати докази, причому сказано, як він може це робити (п. 13 ч. 2 ст. 48 КПК України).

4. Заявляти клопотання й відводи. На практиці здійснення відводів труднощів не викликає, тому що їх підстави чітко викладені в главі 4 КПК України. Складнішою є ситуація щодо подання клопотань та прийняття по ним рішення. Відповідно до ч. 1 ст. 142 КПК України потерпілий вправі заявляти клопотання про допит свідків, про проведення очної ставки, про провадження експертизи, про витребування й залучення до справи доказів, а також по всім іншим питанням, які мають значення для встановлення істини по справі. Питання про задоволення або про відмову в задоволенні заявленого клопотання вирішується дізнавачем, слідчим, прокурором або судом, причому ніяких випадків, коли клопотання обов'язково повинні бути задоволені, у законі не наводиться.

5. Відповідно до ст. 19 КПК України судочинство ведеться українською мовою або мовою більшості населення даної місцевості. Учасниками процесу, що не володіють мовою, на якій ведеться судочинство, забезпечується право робити заяви, давати показання, заявляти клопотання, знайомитися з усіма матеріалам справи, виступати в суді рідною мовою й користуватися послугами перекладача. Реалізація принципу національна мова судочинства дає можливість особам, що приймають участь у кримінальному процесі, і не володіють мовою, на якій ведеться судочинство, користуватися правами й мати обов'язки рівною мірою з іншими учасниками процесу.

На жаль, це право вкрай важко реалізувати на практиці, тому що знайти перекладача, як правило, дуже складно. Більшість осіб, які ці функції могли б здійснювати, від подібної роботи відмовляються, причому не тільки через те, що робота перекладача погано оплачувана, а й через те, що вона ще й небезпечна, бо перекладачеві можуть загрозовувати, вимагаючи перекладу, вигідного обвинувачуваному.

Слідчий з великими труднощами забезпечує обвинуваченого перекладачем, а до потерпілого руки у нього вже не доходять [2, 34-36].

6. Мати представника. Наявність у потерпілого представника має важливе значення у забезпеченні дійсної реалізації його прав і законних інтересів. Представники, здійснюючи процесуальні дії від імені особи, допомагають останньому в ході судочинства, і є фактично його захисниками.

Представництво у кримінальному судочинстві - гарантія дотримання законності, найважливіший захід вирішення проблеми захисту прав і законних інтересів учасників процесу. Однак, незважаючи на проголошення рівних прав обвинувачуваного й потерпілого й здійснення судочинства на основі змагальності та диспозитивності, спостерігається серйозна асиметрія в правах представника потерпілого й захисника обвинувачуваного з ухилом у бік захисника. Обвинуваченому захисник надається при наявності певних умов та на його прохання в обов'язковому порядку.

Видатки на оплату праці захисника в подібних випадках компенсуються за рахунок коштів державного бюджету, обвинувачуваний від оплати звільняється. Але суд при вирішенні питання про компенсацію судових витрат, може перекласти їх на засудженого.

Потерпілий про запрошення представника повинен піклуватися самостійно, він же повинен оплачувати його роботу. Представник за договором запрошується потерпілим, його родичами або іншими особами за дорученням або на прохання особи.

Підписання договору з адвокатом на здійснення правового захисту є видом цивільно-правових договорів. Згідно з такими договорами сторони здобувають певні права й обов'язки.

Виключенням є тільки випадки, коли потерпілим є неповнолітній або особа, яка позбавлена внаслідок свого фізичного або психічного стану можливості самостійно захищати свої права й законні інтереси. У подібних випадках вони в обов'язковому порядку повинні мати законного представника або представника за договором. Не зрозуміло тільки, як і хто буде забезпечувати таке обов'язкове представництво, хто його буде оплачувати, коли на практиці у відношенні обвинувачуваного обов'язкова участь захисника реалізується із певними складнощами.

Таким чином, сьогодні як ніколи назріла необхідність розширення правового статусу потерпілого і його законодавчого закріплення у сучасному кримінальному судочинстві. На нашу думку, законодавець повинен не тільки передбачити об'єм прав потерпілого, а і механізм їх забезпечення та реалізації в межах кримінального судочинства.

Література

1. Уголовный процесс. Учебник для вузов / Под общ. ред. А.С. Кобликова. - М. : Издательская группа НОРМА-ИНФРА М, 1999. - 384 с.
2. Тертышник В.М. Уголовный процесс: Учебное пособие. - 2 е изд., пер и доп. - Харьков: Арсис, 1999. - 528 с.
3. Леви А.А. Потерпевший в уголовном процессе: Конспект лекций. - М.: РУДН, 2007. - 179 с.